

TÜRK - FRANSTZ TİCARETİNDE 1816 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFE DEFTERİ *

Dr. Mustafa ÖZTÜRK **

GİRİŞ :

XIII. yüzyılda Selçuklular, Anadolu'ya hakim olunca, doğu - batı dünyası arasındaki ticarî bakımdan önemli olan kavşak noktalarını ellerine geçirmiş oldular. Selçuklular, Venedik ve Kıbrıs Krallığı gibi devletlere imtiyazlar vererek, bu ticaretin devamını sağlamaya çalışmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğunun kurulması ve Balkanlara doğru genişlemesi ile, Selçuklu dönemindeki ekonomik ağırlık merkezi, Konya, Kayseri ve Sivas'tan Bursa ve Edirne'ye kaymıştır. (1) Böylece Anadolu'da XIV. yüzyılın sonlarına doğru Bursa ve Edirne gibi şehirler, ticarî yönden önemli merkezler haline gelmeye başlamışlardı. I. Bayezid zamanında (1389-1402) Erzincan, Amasya ve Tokat şehirleri Osmanlı hakimiyetine girmekle, İran ipek yolu, şimdi kara yoluyla Bursa'ya bağlanarak, Trabzon deniz yolunun yerini almış oluyordu. 1391'de Bayezid'in Antalya ve Alanya'yı Osmanlı topraklarına katmasıyla, Hindistan ve Arap memleketlerinden gelip Batıya giden mallar da Osmanlıların kontrolüne giriyordu. (2)

Osmanlılar, doğu ile batı ticareti arasındaki trafiğe fazla önem verdiklerinden, ticaret yollarının emniyetli bir şekilde korunmasına da ayrıca ihtimam gösteriyorlardı. Dış ticarî ilişkilerinde kapitülasyon politikasını kendilerine esas ittihaz edinen Osmanlılar, bu ticaret yollarının korunmasında önemli faydalar mülahaza etmekteydiler. Osmanlılar kapitülasyon politikası ile başlıca iki amaç gütmüşlerdi. Bunlar malî ve politik amaçlardı. Malî amaç, Osmanlı topraklarından transit geçen ve ülkeden ihraç edilen mallardan vergi alarak hazineye büyük gelirler sağlamaktı. Politik amaç ise, Osmanlıların kendi emniyet ve çıkarlarını korumak gayesiyle, Batı devletlerine imtiyazlar vererek, devletlerden birini

(*) Bu makale VII. Millî Türkoloji Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur. (İstanbul, 15 - 21 Eylül 1986)

(**) Fırat Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

(1) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimalî Tarihi, c. I, İstanbul, 1974, s. 135

(2) Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Ankara, 1983, s. 1

diğerine karşı kullanmaktı. ⁽³⁾ Mesela, Osmanlılar Venediklilerle olan mücadelelerinde, diğer bir İtalya devleti olan Cenova'yı kendi taraflarına çekmek için, onlara 1352 de Avrupa tekstil sanayiinin ihtiyacı olan Manisa civarındaki şap tekeline vermişlerdi. Fakat buna karşılık Venediklilerle olan ilişkilerin tamamen kopması arzu edilmediğinden, Anadolu ve Rumeli'de bol yetişen buğday bir silah olarak kullanılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra da gelişen Türk-Venedik iktisadi münasebetleri, XVI. yüzyılın sonlarına kadar Venedik'i Osmanlı imparatorluğunda ticaret hacmi en geniş devlet durumuna getirmiştir. Fakat XVI. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı-Venedik savaşları sırasında, Akdeniz ticaretinde Venediklilere rakip olarak Fransa, İngiltere ve Hollanda ortaya çıkıyordu. Böylece XVII. yüzyılda ve daha sonraları Venedik, Osmanlı pazarlarındaki önemli yerini kaybetmiş oluyordu. ⁽⁴⁾

Suriye ve Mısır'ın fethi ile kapitülasyonların önemi daha da artıyordu. Çünkü Osmanlılar, Doğu-Batı ticaret yollarının tamamını hakimiyetleri altına almış oluyorlardı. Fransızlar daha önce Memlûk Sultanından almış oldukları kapitülasyonların yenilenmesini Osmanlılardan sağlamaya muvaffak oldular. Kanuni Süleyman tahta çıktığında, bu imtiyazları tastik ettiği gibi ⁽⁵⁾, 1536 yılında I. François ile «yanlış olarak ilk kapitülasyon anlaşması olarak gösterilen» ⁽⁶⁾ ahidnâmeyi imzaladı. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Venedik'lilerin rakibi olan Fransa'nın ticaret hacmi artmış ve Osmanlı sularındaki ticaret gemilerinin sayısı 1000'i bulmuştu. Bu artan ticaretin hacmi 30.000.000 livres'e ulaşmıştı ki, bu, o zamanki Fransa'nın bütün ticaretinin yarısını teşkil ediyordu. ⁽⁷⁾

Öte yandan Fransa ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki ticarî ilişkiler bu seviyede gelişirken, Akdenizde ve Yakın - Doğuda bir Fransız - İngiliz rekabeti de ortaya çıkmış oldu. ⁽⁸⁾ Fransız - İngiliz rekabeti genellikle, a) bayrak meselesi, b) konsoloslukların teşkili, c) ticarî üstünlük iddiaları noktalarında yoğunlaşarak, zaman zaman birinin diğerine üstünlüğü ile devam etmiştir.

(3) Bağış, a. g. e., s. 2

(4) Bağış, a. g. e., s. 3

(5) Bağış, a. g. s., s. 4

(6) Şerafettin Turan, «Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Kralığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri»; Belgeler c. IV, Sayı 7 - 8. Ankara, 1969, s. 79

(7) Bağış, a. g. e., s. 5

(8) Fransız - İngiliz rekabetinin tafsilatı için bkz. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580 - 1838), Ankara, 1974, s. 40 - 61

Napolyon'un Mısır seferi dolayısıyla (2 temmuz 1798) Osmanlı imparatorluğu ile Fransa arasındaki sülh bozulmuş, ticarî faaliyetler de tabii olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. Nitekim İngiltere, Avusturya ve Rusya tarifelerinin yenilendiği 1801 yılında Fransa'nın hiç adı geçmemektedir. Ancak 26 Haziran 1802 de yapılan anlaşma ile iki devlet arasındaki dostluk yeniden kurulmuş ve anlaşmanın yedinci maddesi gereğince, gümrük resimlerini tespit edecek bir tarife defteri tanzimi kararlaştırılmıştır. (9)

FRANSIZ GÜMRÜK TARİFE DEFTERİ :

Bugün herhangi bir memleketin bütün gümrüklerinde aynı şekilde uygulanan gümrük tarifelerinin, Osmanlı imparatorluğunda XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bunun da birçok vergilerde olduğu gibi, gümrük vergisinin bütün Osmanlı ülkelerinde aynı oranda olmayıp, bölgelere, sancaklara ve limanlara göre değişik bulunmasından ileri geldiği muhakkaktır. (10)

Bu çümleden olarak sözünü ettiğimiz Gümrük Tarife Defteri yukarıda da değinildiği gibi, 1798 de Napolyon'un Mısır seferi dolayısıyla kesilen Osmanlı - Fransız ilişkilerinin 1802 de yapılan anlaşma ile normale dönmesinden sonra düzenlenen ilk gümrük tarife defteri olması mümkündür. (11)

(9) Kütükoğlu. a. g. e., s. 79

(10) Turan, a. g. e., s. 79

(11) Kütükoğlu, 1801 de tarifelerin yenilenmesi sırasında, hiç Fransa'nın adının geçmediğini ve 26 Haziran 1802 de imzalanan anlaşmanın yedinci maddesi gereğince gümrük resimlerini tespit edecek bir tarife defteri tanziminin kararlaştırıldığını, fakat tarife tanzim edilinceye kadar diğer devletlerle on ay evvel yapılmış olan tarifeler üzerinden ödenmekte olan resmin durdurulması, Fransız tarifelerinin tertibi bitinceye kadar gümrüklere girip çıkan mallardan resim alınmaması, ancak malların defteri tutulup sonradan toptan tahsilinin daha muvafık olacağı düşüncesiyle bu hususta gerekli talimatı ilgili gümrüklere göndermesi için Gümrük Eminine emir verildiğini belirtmektedir. (Türk - İngiliz İktisadî Münasebetleri, s. 79) Fakat tarifinin ne zaman yapıldığı hususun herhangi bir tarih vermemektedir. Söz konusu tarifinin girişindeki emirden de anlaşılacağı üzere, Kütükoğlu'nun bahsettiği, biriken Fransız tüccarının gümrük resimleri affedilmiştir. 1802 - 1816 tarihleri arasındaki 14 yıllık bir sürede biriken Fransız tüccarının resimleri neden affedilmiştir. Bu arada başka tarife defteri düzenlenmemiş midir? Belgelerdeki ifadelerden daha önce bir tarifinin olmadığı sezilmektedir. Eğer öyle ise bunu, Fransa'nın imparatorluk döneminde bütün Avrupa'da yarattığı güvensizlik ortamından Osmanlı imparatorluğunun da etkilenerek, uzun süre iktisadî ilişkilerini resmiyette dondurduğu ile izah etmek mümkündür.

Adı geçen defterin bir sureti **Tokat Müzesi, Tokat Şer'iyye Sicilleri No : 21, s. 71 -79** da kayıtlıdır. Defter, a) emr-i âli, b) buyruldu, c) tarifesi verilen malların listesi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Emr-i âli Kasım sonları 1816 (evâil-i şehri muharrem 1232) tarihini taşımaktadır.

Tokat Kadısı ve Tokat Gümrükleri Eminine hitaben yazılan emirde, Müste'min tüccarının bundan böyle memleketlerinden getirip sattıkları ve Osmanlı imparatorluğundan götürdükleri ticarî emtianın, yapılan ahidnâme gereğince % 3 hesabıyla, her devlet için ayrı ayrı gümrük tarife defterleri tanzim edildiği belirtilmekte, ancak zamanla fiatların artışı karşısında, tarife defterlerinin de zamanın rayicine göre yeniden düzenlenmesi ihtiyacı doğmuş ve bu vesile ile Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi ve öteki ilgililerle yapılan müzakere sonunda bu tarife defterinin düzenlendiği belirtilmektedir. Yüzde üç esas kabul edildiğinden, Fransız tüccarların getirip-götürdükleri emtia için gereken gümrük resimlerini tamamen ödemeleri, bu alış-veriş sırasında zamanın rayicine göre «amediyeye» (Osmanlı hudutları içinde herhangi iki yer arasında kara veya deniz yoluyla naklonunan eşyadan varıldığı yerden alınan resim) ve «reftiye» (Osmanlı memleketleri dahilinde bir yerden bir yere veya bir yabancı memlekete nakledilen emtiadan çıkış yerinde alınan resim) gümrüğünü de ödemeleri şartı getirilmiştir. Hangi yerin mahsulü olursa olsun, Osmanlı imparatorluğu içerisinde bir yerden alıp, başka bir yerde satmak, iç ticaret kurallarına tabi olduğundan, bu işlemde de gereken resimlerin ödenmesi şarttı.

Bu tarife defteri **21 Kasım 1816 -1 Muharrem 1232** tarihinden itibaren 14 yıl geçerli kılınmıştı. Ondört yılın bitiminde o zamanın şartlarına göre yeniden tarife defteri düzenleneceği de ayrıca zikredilmişti. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, «güzeşte hesap maddesi dahi terk olunmuştur». Yeni tarifeden meydana gelecek fazla irad, taşra mukataa ve evkaf dahilinde olan gümrükler hasılatından addolunarak iltizam bedellerine dahil edilmesi gerekmeyip, ayrıca bir defter tutularak hazineye gönderilecektir.

Tarife Defteri, «Amediye-i Eşya-yı Mütenevv'a» (Osmanlı İmparatorluğuna ithal edilen mallar) ve «Defter-i Eşyâ-yı Mütenevvi'a» (Osmanlı imparatorluğundan ihraç edilen mallar) olmak üzere iki kısımdan ibarettir. İthal veya ihraç mallarının kıymetleri üzerinden % 3 esas kabul edilerek hesaplanmıştır. Ancak bazı mallarda bir takım şartlar getirildiği görülmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

a) İskelelere gelen bütün kahvenin her kıyyesinden 15 akçesi eskiden olduğu gibi İstanbul gümrüğüne aittir.

b) Efrenc kahvesinin bid'at namıyla müşterisi tarafından ödenmesi gereken 15 akçenin üzerine 4 akçe gümrük zam ile 19 akçe Fransız tüccarı tarafından ödeenecekti.

c) Çeşitli halat ve lenger demiri, top, katran, zift ve buna benzer mühimmat kaç kuruşa alınrsa % 20 tenzil edilerek geri kalanından % 3 gümrük alınacaktır.

d) Avrupa mahsulü pirinç, fasulye ve mercimek vb. hububat kaç kuruşa alınrsa, yine % 20 tenzil edilerek, geri kalan değerinden % 3 gümrük alınacaktır.

e) Romdan gümrük tarafından iki akçesi zecriye emini tarafından ödenip, Fransa tüccarından ayrıca zecriye istenmeyecekti.

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa devletlerine verilen tarife defterlerinde genellikle % 3 esas korunmuştur. Tarife defterleri arasında bir takım farklılıkların olması da normaldir. 1852 yılında Sicilyateyn Krallığına verilen gümrük tarife defterinde, ihraç mallarının değerlerinin % 16 sın ve ithal mallarının % 20 sinin vergi dışı bırakılması hususu⁽¹²⁾ Fransız tarife defterinde genelleştirilmeyip, sadece top, katran zift vb. gibi mühimmat ile pirinç, fasulye, mercimek gibi hububata münhasır bırakılmıştır. Aynı durum 25 temmuz 1827 (1 Muharrem 1243) tarihinden başlamak üzere 7,5 yıl müddetle İsveç ve Norveç'e verilen tarife defterinde de görülmektedir.⁽¹³⁾

Tarifede ithal ve ihraç maddelerinden her birinin top, zira', çift, deste, düzine, sandık, kıyye, kantar, kutu ve varil vs. gibi ticaretle kullanılan birimleri üzerinden alınacak gümrükleri gösterilmiştir. Burada bazı ölçü ve tartı birimlerinin de karşılıkları ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak Ceneviz kâğıdının bir dengi 32, çarçupa kâğıdın bir dengi 24 top, yüksüğün her kâğıdı 12 deste, İngiliz çitinin bir topu 40 zira', iyi Flemenk ve Fransız kirpasın 1 topu 35, bayağı Flemenk ve Fransız kirpasın 1 topu 70 zira'dır.

Tarifede bazı malların kullanılış amaçları bilinmemekle beraber, sözkonusu malların tasnifi yapıldığında yaklaşık olarak şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Kullanılış amaçları bilinebilen mallardan giyim-kuşam eşyası % 29, gıda maddesi % 9, 12, hırdavat % 24,8, lüks eşyası % 21,5 ecza ve boya malzemesi % 10,3 ve kâğıt çeşitleri de % 4,9 u teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi giyim-kuşam, hırdavat ve lüks süs eşyasına ait mallar oran itibariyle başta gelmektedir. Tabi bu oranlar kesin olma-

(12) Turan, a. g. m., s. 84

(13) Tokat Şer. Sic. No : 31, s. 207

malda beraber Osmanlı imparatorluğuna giren malların cins ve oranları hakkında bir fikir verebilir.

Bu tarifede geçen eşyalar, diğer devletlere verilen tarifelerdeki eşyalar ile karşılaştırıldığında, hemen hemen aynı cins malların ithalat ve ihracatının yapıldığı görülecektir. (14) Bu da o dönemin ticarî eşyası hakkında genel bir fikir vermektedir.

SONUÇ :

Gmrik tarife defterlerinin iktisat tarihimiz açısından incelenmesi, yayınlanması, imparatorluğun ticarî hayatının daha da açıklığa kavuşturulması bakımından önemlidir. Böylece zamanın devletleri ile iktisadî ilişkiler ve devletin iktisadî durumu hakkında daha gerçekçi bilgiler edinme imkn doğacaktır. Tarifelerde geçen eşyalar dikkatle incelendiğinde, çok değişik amaçlara yönelik olduğu görülecektir. Burada zamanın etnoğrafyasından eczacılığına kadar pek çok konuda małumat bulunmaktadır. Ayrıca eşyanın menēei de verildiğinden, ite ve dışta muhtelif sanayi bölgelerini tespit etmemiz mümkün olmaktadır.

(14) Karşılaştırma için bkz. Tokat Şer. Sic. No : 31, s. 207, Turan, a. g. m., s. 87 - 165, Ktlkoğlu, a. g. e., s. 132 - 133